

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

126:4. 2006

LITTERATUR

Det svenska prästerskapet som en härold för en ny politisk kultur

Patrik Winton, *Frihetstidens politiska praktik. Nätverk och offentlighet 1746–1766*, Diss, Studia historica Upsaliensia 223, Uppsala universitet, Uppsala 2006. 363 s. (Summary: The dynamics of politics in Sweden, 1746–1766.)

Patrik Wintons avhandling kommer av historiker från flera länder att emottas som mycket intressant tack vare dess modiga och innovativa omtolkningar av 1700-talets politiska kultur. Även om Wintons forskningsfält inte är helt nytt är hans tillvägagångssätt originellt, ambitiöst och utmanande. Boken ger en möjlighet att bättre lära känna prästernas politiska verksamhet inom det svenska politiska systemet under ständerväldet samt fördjupad bekantskap med vad som här kallas "frihetstidens politiska praktik". Den syftar också till jämförelser med andra samtida europeiska politiska kulturer.

Winton har forskat i "politikens grundläggande logik" och dess förändringar i Sverige under perioden 1746–1766, ett anmärkningsvärt tidevarv då de europeiska stormakterna utkämpade två allmän-europeiska krig och de idéströmningar som man med ett paraplybegrepp brukar kalla upplysning blev mer och mer synliga i den offentliga debatten. Det är frågan om en vattendelare i den västeuropeiska politiska debatten till exempel i det avseendet att det religiösa språkets roll minskade i politiska diskussioner och propaganda, att patriotismens och national-tankens språk blev vanligare och att medborgarbegreppet omdefinierades och togs i bredare bruk.

Med syfte att bättre förstå frihetstidens politiska praktik har Winton fokuserat sin forskning på den politiska aktiviteten hos ledande lutherska präster, vilka genom sin relativt starka ställning på riksdagen tillhörde ett inflytelserikt politiskt stånd. Han har analyserat prästernas former för politisk organisering före och under riksdagen, i synnerhet under de debatter som gällde finanspolitik och riksrådets agerande. Undersökningen baserar sig på två kända teoretiska modeller: nätverksmodellen med fokus på det sociala utbytet samt teorier kring offentlighetens tillväxt. Några brittiska undersökningar och moderna samhällsvetenskapliga teorier har inspirerat författaren till att välja dessa perspektiv. Tillämpningen av modellerna har gett ett antal intressanta resultat och tolkningar som öppnar möjligheter till fortsatt vetenskaplig debatt.

I sin avhandling ifrågasätter Winton tidigare tolkningar av frihetstidens politiska system, i synnerhet genom hävdandet att det politiska livet inte dominera-

des av kampen mellan två väl organiserade partier utan snarare av det sociala utbytet och av offentligheten. Winton vill alltså visa att det inte var hattarna och mössorna som konkurrerade om politisk makt och bestämde över de strategier som enskilda politiker följde, utan att det fanns varierande intressen, sociala mekanismer och normer som påverkade politikerna.

Avhandlingen visar också hur denna politiska praktik förändrades under en period på tjuo år. Under de första tio åren, från mitten av 1740- till mitten av 1750-talet, var det biskoparna som dominerade politiken inom prästerskapet både regionalt och vid riksdagarna genom att skapa och upprätthålla nätverk baserade på familjerelationer, vänskap och hierarkier. Politik var bara en, ofta underordnad, del av det mångsidiga sociala umgänge som prästerna deltog i. De naturvetenskapliga sammanslutningarna, till exempel, var viktiga för denna sociabilitet. Från slutet av 1750-talet omformulerades denna politiska praktik på grund av den inrikespolitiska kris som det misslyckade deltagandet i sjuårskriget förorsakade. Då ekonomiska problem skapat missnöje i riket var det ofta kyrkoherdar och kaplaner som mest aktivt uttryckte kritik mot den politik som riksrådet hade fört. Det lägre prästerskapet lyckades även på biskoparnas bekostnad uppnå bättre jämlikhet och politiskt inflytande inom ståndet. Det kämpade för en mer sparsam finanspolitik och kunde tillsammans med oppositionella medlemmar av de andra stånden förändra politikens kurs. De ideologiska frågorna och användandet av den växande offentligheten blev nu viktiga för denna nya politiska praktik. Den allmänna opinionen blev en faktor som kunde hänvisas till i riksdagsdebatterna, medan hierarkier och patronage inte längre var så viktiga för denna nya grupp av klerikala politiker.

Den här nya politiska praktiken framträdde utan tvivel i flera länder, i synnerhet i Storbritannien och Nederländerna. Enligt Winton var Sverige emellertid en föregångare i utvecklingen tack vare de radikala och rentav revolutionära former som förändringen fick redan under det tidiga 1760-talet. Politiker utanför den politiska eliten kunde nå politisk makt, propagera för sina radikala idéer om hur statens resurser borde fördelas och licentiera riksråd vars politiska linje de inte accepterade. I princip kunde prästeståndets alla medlemmar ha samma politiska inflytande vid riksdagen och i den offentliga debatten. De andra ofrälse stånden skulle komma att följa prästerskapets exempel i strävan efter jämlikhet senare på 1760-talet.

Allt detta passar fullständigt i paradigmet om Sverige som ett föregångsland redan på 1700-talet. Det finns dock ett antal synpunkter som problematiserar denna fascinerande tolkning och dess metodologiska grunder. Dessa synpunkter gäller avhandlingens begränsade forskningstema och källmaterial, dess tillämpning av teorier och metoder samt några för långt gående slutsatser.

Bokens rubrik bygger på den konventionella och möjligen normativa epokbeteckningen "frihetstiden", den understryker den politiska *praktiken* samt nämner

nätverks- och offentlighetsteorier som forskningens teoretiska premisser. Avhandlingen syftar till att omtolka hela den politiska kulturen men gör det genom att undersöka en begränsad grupp av politiska aktörer, närmare bestämt prästeståndets riksdagsledamöter. Det hade nog varit nödvändigt att nämna prästeståndet i själva titeln så att de potentiella läsarna kunde ha blivit informerade om att boken behandlar en förvisso inflytelserik men samtidigt mycket speciell och numerärt liten del av den svenska politiska eliten. Uteslutningen av nyckelbegreppet prästerskapet har på ett uppenbart sätt påverkat forskningens tolkningar så att författaren drar generaliserande slutsatser utan att alltid komma ihåg de särskilda kontexter i vilka prästerna agerade.

De rangmässigt höga prästerna har valts till studieobjekt för att de "utgjorde en begränsad grupp individer som var rikt materialproducerande" (s 13) – inte till exempel för att revidera de tolkningar som i sekulariseringstesens anda fortfarande ignorerar religionens fundamentala betydelse i 1700-talets europeiska politiska kulturer. Till följd härav ser 1700-talets politik modern och sekulariserad ut även vad gäller prästerna. Winton berättar en hel del om de klerikala politikernas intressen i uppdelningen av de ekonomiska resurserna i debatterna rörande Riksbanken. Men man får knappast läsa någonting om prästerskapets ideologiska roll i upprätthållandet av rikets religiösa normer och undervisandet av dess officiella politiska värden, även om riksdagsprotokollen visar att kyrkliga, pedagogiska och moraliska frågor var dem som prästerna mest debatterade.¹ De analyserade debatterna har utvalts på basis av en modern uppfattning om politik som "kollektiva diskussioner, förhandlingar och beslut som rörde hur samhällets resurser och makt skulle fördelas samt hur denna auktoritetsordning skulle skapas, upprätthållas och legitimeras" (s 12); någon diskussion av vad prästerna själva förstod med "politik" och riksdagsaktiviteterna förs däremot inte.² När man närmar sig 1700-talets politiska system med ett sådant politikbegrepp finner man säkert nog ett system som ser ut att ha varit modernt och modernare än alla andra samtida politiska system.

Prästerskapet och politiken behandlas alltså anakronistiskt, men författaren bör berömmas för att ha formulerat sina forskningsfrågor så klart. Huvudfrågan är "hur politikens grundläggande logik fungerade och förändrades i det parlamentariska system som existerade i Sverige under frihetstiden" (s 12). Svaret söks genom att undersöka de former av politisk organisation som användes för att mobilisera och koordinera politiskt agerande i konfliktsituationer. Winton har fokuserat det sociala utbytet och skapandet av lojaliteter inom patronagesystemet samt den roll som offentligt uttryckta åsikter och den allmänna opinionen spelade

1. Jfr Pasi Ihalainen, *Protestant nations redefined. Changing perceptions of national identity in the rhetoric of the English, Dutch and Swedish public churches, 1685–1772*, Leiden & Boston 2005.

2. Jfr Kari Palonen, *The struggle with time. A conceptual history of 'politics' as an activity*, Hamburg 2006.

i de politiska konflikterna. Förändringarna i den politiska praktiken, de politiska målsättningarna hos aktörerna samt den politiska organiseringens normer och värden har fått uppmärksamhet, liksom även de personer som bröt mot konventionerna för politisk organisering (s 44f), det vill säga Anders Chydenius.

Den politiska praktiken ligger alltså i brännpunkten. Man kan dock fråga sig om praktiken kan åtskiljas från det politiska tänkandet i den mån som Winton gör, i synnerhet när han vill förstå "politikens logik" och hur idéer, normer och värden påverkar politiskt agerande. En alternativ attityd skulle ha varit att se den politiska praktiken och det politiska tänkandet som nära sammanhängande och att analysera politiskt språkbruk som ett centralt sätt att göra politik. Analysen av det politiska språket kunde ha vidareutvecklats ifall Winton verkligen hade tillägnat sig Quentin Skinners idé om språkbruket som politisk handling. Det finns helt visst försök att analysera de särskilda betydelser som nyckelbegrepp såsom "det allmänna" fick i specifika talsituationer (s 141). En mer utvecklad sensitivitet för sådan historisk semantik skulle sannolikt ha lett till en relativisering av några av avhandlingens slutsatser. När man koncentrerar sig så ensidigt på "praktiken" drar man också lätt den slutsatsen att ideologin inte spelade någon anmärkningsvärd roll i politiken, vilket Winton argumenterar för angående undersökningsperiodens början.

Wintons undersökningsperiod är inte längre än två decennier, vilket är problematiskt när syftet är att peka på en fundamental förändring i den svenska politiska praktiken som påstås ha gjort landet till en föregångare i moderniseringen. Det skulle ha varit bra att analysera debatterna också vid de två sista av frihetstidens riksdagar så att man hade kunnat bli övertygad om förändringarna i förståelsen av statens roll i samhället och rörande rättigheterna till politisk deltagande. Skillnaderna mellan den frihetstida och den gustavianska politiska praktiken borde också ha betonats så att risken för förenklande tolkningar om en linjär utveckling hade undvikits.

Visst har redan den nuvarande omfattningen av undersökningen medfört extensivt arbete på arkivkällor. Inte bara officiella dokument från riksdagen, riksrådet och stiftet utan också korrespondens, memorialer och självbiografiska texter har använts. Avhandlingens empiriska bas är alltså, i princip, stark, men det finns också luckor vad gäller källornas ideologiska innehåll. Det skulle ha varit viktigt att analysera också sådana entydigt ideologiska texter som riksdagspredikningar och andra tryckta skrifter av biskoparna. Beträffande ideologin bygger nu analysen ofta på hänvisningar till sociala evenemang vars politiska innehåll bara kan gissas.

Metodologiskt erbjuder Winton några öppningar som är värda ytterligare uppmärksamhet. Exempelvis jämförande forskning kan vara mycket betydande rörande karakteristika för olika politiska kulturer. Vad som är problematiskt i denna undersökning är att de brittiska och svenska "parlamentariska systemen" så

okritiskt antas som direkt jämförbara.³ Denna premis förs så långt att gammal brittisk sekundärlitteratur används för att tolka svensk historia och utan att primärkällor från de båda länderna nyttjats eller de specifika nationella kontexterna preciserats. Några andra europeiska politiska kulturer skulle säkert ha erbjudit lika goda jämförelseobjekt.

Ett exempel på oproblematiserade jämförelser mellan Storbritannien och Sverige erbjuds i Wintons tillämpning av Lewis Namiers (1957) tolkningar av det brittiska politiska systemet på svensk historia. De problem i Namiers tolkning av politikens sociala dimensioner som senare forskare har pekat på borde också ha diskuterats. 1760-talet, som Namier undersökte, var ju speciellt i det att partierna då inte dominerade det politiska systemet på samma sätt som tidigare och senare under seklet. Partiernas potentiella betydelse borde därmed ha beaktats. Namiers kritiker har också visat hur ideologierna *var* viktiga i det politiska livet och hur den kontinuitet som den etablerade kyrkan representerade också måste erkännas.⁴ Den mycket varierande brittiska forskningen skulle ha erbjudit många andra jämförelsemöjligheter – till exempel mellan det anglikanska och det svenska prästerskapets politiska roller. I stället har luckorna nu utfyllts med sociologiska teorier (s 25–44).

Winton ifrågasätter tidigare argument om partiernas inflytande i det frihetstida politiska systemet genom att hävda att det saknades riktiga partiorganisationer. Begreppet "partiorganisation" tycks ha varit vilseledande här i det att det gjort moderna organisationer till kriterium för vad som är och var parti. Enligt min mening skulle det ha varit nödvändigt att presentera de äldre tolkningarna om partimedlemskap jämte Wintons egen namierska tolkning och att undersöka med vilket slags språk tidens politiker själva beskrev partierna. Som jag har visat anorstadés, använde de engelska politikerna eufemismer såsom *sides*, *friends*, *honest men*, *the good cause* och *patriots* när de skrev om sina partiloyaliteter.⁵ Också den svenska vänskapsterminologin kan ha varit partipolitisk. Under valet till riksdagen 1760–1762 talade man exempelvis om det rätta "tankesättet rörande vårt allmänna" och om "sanningen och en god sak" (s 206, 208). Winton har nog rätt när han betonar partisplittringens oklarhet i många politiska frågor samt partiloyaliteternas omväxling hos enskilda politiker. Det är viktigt att beakta de roller som patronage, socialt utbyte och offentlighet spelade i det politiska systemet.

Skillnaderna i utvecklingen av en allmän diskussion i Storbritannien och i Sverige vid mitten av 1700-talet borde också ha erkänts mera tydligt. I en europeisk kontext (eller inte ens i svenska kyrkohistoriens kontext) verkar det inte troligt

3. Om en sådan semantisk snara i jämförande forskning se Jörn Leonhard, *Liberalismus. Zur historischen Semantik eines europäischen Deutungsmusters*, München 2001.

4. Se Harry Thomas Dickinson, *The politics of the people in eighteenth-century Britain*, New York & Basingstoke 1995, s 2f.

5. Pasi Ihalainen, *The discourse on political pluralism in early eighteenth-century England*, Helsinki 1999, s 220–228.

att just de svenska prästerna plötsligt skulle ha börjat vädja till den allmänna opinionen som politisk auktoritet i upplysningens anda (s 221), krävt politisk information till rikets alla invånare (s 227) eller velat att teologiska frågor skulle diskuteras offentligt (s 237). I stället växte nog den politiska medvetenheten hos det lägre prästerskapet (s 245), den expanderande offentligheten medförde oföränderlighet till politiska ställningstaganden så att politikerna inte längre kunde ändra sina åsikter så lätt (s 226) och möjligheterna för uppbyggandet av politiska nätverk förbättrades (s 270f).

Jag har alltså stora problem med Wintons påståenden om det svenska prästeståndet som en ledande innovatör i världshistorien, "en härold för en ny tid" (s 284). Även om lägre präster var kritiska mot riksrådets politik är det högst diskutabelt om de var revolutionära till den grad att de skulle ha erbjudit ett alternativ till den rådande sociala ordningen. Man kan fråga sig om försvaret av professionella rättigheter inom ståndet kan ses som en kampanj för politisk jämlikhet för alla medborgare. Även inom prästeståndet synes kyrkoherdarnas och kaplanernas framgångar ha varit ganska ringa och tillfälliga. Spänningar mellan det högre och det lägre prästerskapet var vanliga i 1700-talets Europa, och de svenska motsättningarna borde hellre tolkas inom en sådan och inom en partipolitisk kontext än som en konflikt mellan den gamla och den nya ordningen. Dessutom är inte en vilja att spara statens pengar samma sak som en vilja att "förändra resursfördelningen i en betydligt radikalare riktning" (s 241). En analys av riksdagspredikningar, av Anders Chydenius' homiletiska verk eller av de franska revolutionära predikningarna, till exempel, skulle ha relativiserat sådana överdrifter om svensk prästerlig radikalism. Mera internationellt jämförande arbete behövs innan vi med Winton kan påstå att 1760-talets Sverige var den mest progressiva staten i Europa där "olika ofrälse grupper på ett tydligare sätt [kom] till makten" nästan 30 år före den franska revolutionen (s 318f). Varken jämlikhet eller broderskap – inte riktigt ens frihet – var prästernas politiska begrepp i 1700-talets Sverige.

Delvis härstammar dessa kritiska synpunkter ur de olika historiska erfarenheterna och historiografiska traditionerna i Sverige och i Finland samt inom socialrespektive idéhistoria. Med dem vill jag på intet sätt förneka de anmärkningsvärda förtjänsterna i Patrik Wintons avhandling. Det är berömvärt att prästerskapet har tagits med i forskningen om den politiska kulturen och att en möjlighet öppnats för en mera fördomsfri förståelse av 1700-talets samhälle som inte var fullständigt sekulariserat. Wintons bok är välstrukturerad, välskriven och för det mesta välargumenterad. Den erbjuder sofistikerade analyser om prästeståndets verksamhet före och under riksdagarna samt intressant och detaljerad information om den politiska praktiken i frihetstidens Sverige mera allmänt, i synnerhet rörande den betydelse som det sociala utbytet, de sociala nätverken och offentlighetens tillväxt hade. Winton har skickligt tagit sig an ett komplicerat historiskt

problem och modigt erbjudit utmanande nya tolkningar av hela det politiska systemet. Brister i tidigare forskning har uppdagats och sådana tolkningslinjer öppnats som framtida undersökningar kan fortsätta att pröva med andra infallsvinklar, teoretiska synpunkter, källor och epoker. Jag hoppas att boken och mina kommentarer leder till fortsatt debatt bland historiker i Sverige och Finland och i andra länder om hur revolutionärt det arv som frihetstiden lämnade efter sig verkligen var.

*Pasi Ihalainen**

* Fakultetsopponent